

BADÓ ATTILA* – FELEKY GÁBOR** – LŐRINCZI JÁNOS***

LAIKUS ÉS PROFESSZIONÁLIS BÍRÁK VISZONYA A KEVERT BÍRÓSÁGBAN – EGY EMPIRIKUS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI A MAGYAR ÜLNÖKRENDSZERRŐL

Empirikus vizsgálatunk során arra a kevert bíróságokra irányuló kutatásokban helyet kapó kérdésre kerestük a választ, hogy milyen súlyú és jellegű ülnöki részvétel mutatható ki a bírósági eljárásokban, mindenekelött az ülnöki és hivatásos bírói értékelések alapján. Feltételezésünk az volt, hogy a státusz karakterisztika elmélet talaján, e sajátos problémamegoldó csoportot az egyenlő jogokat biztosító törvényi rendelkezések ellenére olyan belső hierarchikus viszony jellemzi, mely a jelentős ülnöki részvételt akadályozza, amit a kevert bírósági rendszerekre irányuló hasonló empirikus vizsgálatok is alátámasztanak. Ugyanakkor azt is feltételeztük, hogy az 1960-as években végzett Kulcsár-vizsgálathoz képest – amely az egypártrendszer időszakában készült – egy demokratikus társadalom ülnökrendszere még akkor is nagyobb közreműködést eredményez, ha semmilyen lényeges jogszabályi változás azóta nem történt. Az ülnökök és bírák véleményét feltáró vizsgálatunk alapján kísérletet tettünk a szakbírák tipizálására is azon az alapon, hogy miként viszonyulnak munkájuk során a jogi szaktudással nem rendelkező ülnökökhöz.

1. A KUTATÁS CÉLJA

Kevert bíróság, vagy más elnevezéssel kollaboratív bíróság¹ alatt azt értjük, amikor a bíróságon szakbírók és laikus bírók együttesen alkotnak bírói tanácsot és hoznak ítéletet változó típusú ügyekben. A laikusok elvileg azonos döntési joggal vesznek részt a bírói ítélet meghozatalában. Ilyen bíróságok alkalmazására mindenekelött a római-germán jogcsalád keretei között találunk példát. E rendszer működik többek között Németországban,² Ausztriában,³ Finnország-

* PhD, intézetvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 6721 Szeged, Bocskai u. 10–12.

E-mail: attila@badoat.hu.

** CSc, tanszékvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 6722 Szeged, Petőfi sgt. 30–34.

E-mail: feleky@socio.u-szeged.hu.

*** Mestertanár, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 6722 Szeged, Petőfi sgt. 30–34.

E-mail: lorinczi@socio.u-szeged.hu.

¹ John D. JACKSON – Nikolai P. KOVALEV: „Lay Adjudication in Europe: The Rise and Fall of the Traditional Jury” *Oñati Socio-Legal Series* 2016. 6/2. 368–395, ssrn.com/abstract=2782413.

² Stefan MACHURA: *Fairness and Legitimität* (Baden-Baden: Nomos 2001) 385.

³ *Schöffen und Geschworene in Österreich. Ein Überblick* (Wien: Bundesministerium für Justiz 2015) 83.

ban,⁴ Norvégiában,⁵ Svédországban,⁶ általában a volt szocialista országokban,⁷ vagy *common law* rendszereken belül Észak-Írországban, illetve az apartheid bukása óta Dél-Afrikában.⁸ E rendszerek közös jellemzője, hogy a tény- és jogkérdésekben, büntető ügyekben a szankció kérdésében a jogi végzettséggel rendelkező, és szakmájukat hivatásként gyakorló szakbírák, és a tevékenységüket általában jogi végzettség nélkül ellátó laikusok együttesen, minden lényegi kérdésben azonos jogokkal döntenek.

Jóllehet a laikus bírák szerepeltetése a kevert bíróságokban tényleges, effektív közreműködés nélkül is értelmes célokat szolgálna,⁹ a téma iránti tudományos érdeklődés azt mutatja, hogy a laikus bírák pusztja jelenlétének többet vár el a jogalkotó, és a jogalkotókat megválasztó társadalom. A gyakorlat alapján is egyértelmű, hogy ennél többről van szó. Nem létezik olyan laikus bírósági forma, ahol egyedi ügyektől eltekintve, a rendszert általában vizsgálva, valamilyen aktív közreműködés a laikusok részéről ne lenne kimutatható. A kérdés csupán az, hogy e közreműködés milyen mértékű és jellegű?

A kisebb polgári és büntetőügyekben illetékes angol, skót vagy francia laikus bírák elvileg teljes döntési szabadságot élveznek, ami a gyakorlatban természetesen nem mindig érvényesülhet maradéktalanul.¹⁰ Az angolszász típusú esküdtszék esetében, ahol általában a ténykérdések megítélésében, esetleg a szankció meghatározásában illetékesek a laikus esküdtek, szintén teljesnek mondható a döntési szabadság. Ebben az esetben az esküdtszék működési mechanizmusának megértésénél nem elsősorban a professzionális bíraktól való függőség, sokkal inkább a döntéshozatali csoportra gyakorolt egyéb külső hatások (ügyvédek, ügyészek, média, a vádlottak attraktivitása stb.) ösztönzik vizsgálatra a kutatókat.¹¹ A ma már klasszikusnak számító „Kalven és Zeisel”-vizsgálat, melynél 3576 eljárást tanulmányoztak a kutatók, az esküdtszék tényleges és a hivatásos bíró hipotetikus döntése közötti különbséget vizsgálták, miután az esküdtszék és a bíró döntési jogosultsá-

⁴ Heikki PIHLAJAMAKI: „From Compurgators to Mixed Courts: Reflections on the Historical Development of Finnish Evidence Law and Court Structure” *Revue Internationale de Droit Pénal* 2001/1. 159, www.cairn-int.info/article-E_RIDP_721_0159-from-compurgators-to-mixed-courts.htm.

⁵ Asbjorn STRANDBAKKER: „Lay Participation in Norway” *Revue Internationale de Droit Pénal* 2001/1. 225–251.

⁶ Christian DIESEN: „Lay Judges in Sweden-A Short Introduction” *Revue Internationale de Droit Pénal* 2001/1. 313–315.

⁷ Stephen C. THAMAN: „Juries and Mixed Courts in the Former Soviet Republics of Central Asia, Lecture at the Cornell Law School Clarke Program” *East Asian Law and Culture Conference: Citizen Participation in East Asian Legal Systems* (Sep. 22, 2006).

⁸ Milton SELIGSON: „Lay Participation in South Africa from Apartheid to Majority Rule” *Revue Internationale de Droit Pénal* 2001/1. 273–284, www.cairn-int.info/article-E_RIDP_721_0273-lay-participation-in-south-africa-from.htm.

⁹ Stanley ANDERSON: „Lay Judges and Jurors in Denmark” *The American Journal of Comparative Law* 1990/38. 839–864.

¹⁰ Penny DARBYSHIRE: „An Essay on the Importance and Neglect of the Magistracy” *Criminal Law Review* 1997/Sep. 627, 633–640.

¹¹ Badó Attila: „Pszichológiai vizsgálatok az esküdtszékkel kapcsolatban: Hogyan dönt 12 dühös ember?” *Magyar Jog* 1998/8. 479–481.

gai elválnak egymástól. Amiről az esküdtek döntenek, arról a bírónak csupán véleménye lehet.¹²

Más a helyzet a kevert bíróságok esetében, ahol a bíróval a döntéshozatal során elvileg azonos döntési kompetenciával felruházott laikusok általában azzal a helyzettel szembesülhetnek, hogy a bírói tanácsban elnöki jogkörrel felruházott szakbíró olyan kompetenciabeli fölényrel rendelkezik, mely természetes korlátját jelenti annak, hogy a laikusok egyenrangú tagként működjenek közre az eljárásban. A nemzetközi kutatások azt igazolják, hogy a laikusok közreműködése az ülnöktípusú bíróságokon általában csekélynek mondható.¹³ Úgy gondoljuk azonban, hogy e csekély közreműködés mértéke és jellege egyáltalán nem lényegtelen akkor, ha azokra az érvekre gondolunk, melyek a társadalom igazságérzetének becslésében, az ülnökök ellenőrző szerepében, vagy éppen a demokrácia deliberatív eleminek bővítésében látják az ülnökrendszer alkalmazásának fő célját.¹⁴

Empirikus kutatásunkban kísérletet teszünk arra, hogy a magyar laikus bírák tényleges közreműködésének mértékét meghatározzuk a korábbi, pártállami keretek között működő ülnökbíróságokhoz képest.¹⁵ Hipotézisünk az volt, hogy egy piacgazdaságra, többpártrendszerre épülő politikai berendezkedés ülnökrendszere nagyobb mértékű ülnöki közreműködést eredményez, mint egy diktatórikus rendszerben konszolidálódott, eredeti politikai funkcióját már elvesztett ülnökrendszer, amelyre Kulcsár Kálmán vizsgálata irányult az 1960-as években. E hipotézisünk még akkor is valószínűnek tűnt, ha az 1960-as évek óta tulajdonképpen semmilyen lényeges jogszabályi változás nem történt az ülnökök kiválasztását és funkcióját tekintve.

Arra is kísérletet teszünk, hogy a laikus bírók és a hivatásos bírák viszonyában a hivatásos bírói attitűdtípusok meghatározásával járuljunk hozzá a kevert bírósági rendszerek megértéséhez. (Jelen kutatásban nem vizsgáljuk a laikusok bírók közötti viszonyt, amire a magyar ülnökrendszerhez közelálló német ülnökrendszer esetében például Machura vizsgálataiban sor került.)¹⁶

¹² Harry KALVEN – Hans ZEISEL: *The American Jury System* (New Haven: Yale University Press 1966).

¹³ Leszek KUBICKI: „Udział Lawników w Orzekaniu” in Leszek KUBICKI – Sylwester ZAWADZKI (szerk.): *Udział lawników w postępowaniu karnym: opinie a rzeczywistość: studium prawnopiryczne* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1970) 68, 97–111; Hannu Tapani KLAMI – Merva HÄMÄLÄINEN: *Lawyers and Laymen on the Bench: a Study of Comparative Legal Sociology* (Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia: Distributor, Ak 1966. 559, pateeminen Kirjakoppa 1992); DIESEN (6. lj.); Sanja KUTNJAK-IVKOVIC: *Lay Participation in Criminal Trials: the Case of Croatia* (Lanham: Austin & Winfield 1999); MACHURA (2. lj.) 385; Walter PERRON: „Lay Participation in Germany” *Revue Internationale de Droit Pénal* 2001/1. 181; Christoph RENNIG: „Influence of Lay Assessors and Giving Reasons for the Judgement in German Mixed Courts” *Revue Internationale de Droit Pénal* 2001/1. 481; Sanja KUTNJAK-IVKOVIC: „Exploring Lay Participation in Legal DecisionMaking: Lessons from Mixed Tribunals” *Cornell International Law Journal* 2007/2. 441.

¹⁴ BADÓ Attila: „A laikus bíráskodás létjogosultságának korlátairól a tudományos vizsgálatok tükrében” *Állam- és Jogtudomány* 2016/2. 3–15.

¹⁵ KULCSÁR Kálmán: *A népi ülnök a bíróságon* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1971) 127.

¹⁶ Stefan MACHURA: „Interaction between Lay Assessors and Professional Judges in German Mixed Courts” *Revue Internationale de Droit Pénal* 2001/1. 451–479, www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2001-1-page-451.htm.

2. A KUTATÁST MEGHATÁROZÓ ELMÉLETI KERET

A kevert bírósági rendszerekre irányuló kutatások kapcsán számunkra meggyőzőnek tűnik Sanja Kutnjak-Ivkovic megközelítése, aki a Berger és társai¹⁷ nyomán kibontakozó státuszkaraktisztika-elméletet alkalmazva kívánja a kevert bíróságok belső működési mechanizmusát, hierarchiaviszonyait megérteni. A státuszkaraktisztika-elmélet kevert bíróságokra történő alkalmazásának kiindulópontja az, hogy e bíróságok is olyan kis létszámú, heterogén döntéshozatali csoportok, melyeknél a csoport tagjai között egy – a feladat szempontjából lényeges – jellemzőbeli különbség mutatkozik. A specifikus jellemző mellett természetesen egyéb diffúz jellemzők is különbözhetnek, mint a nem, kor, faj stb., ám a csoport döntéshozatali mechanizmusát, a tagok interakcióit, egymással szembeni elvárásait alapjaiban a specifikus jellemzőbeli különbség határozza meg. A kevert bíróságok esetében a specifikus jellemzőbeli különbség természetesen abban a tudásbeli fölényben található meg, amivel egy képzett bíró a jogi végzettséggel, vagy korábbi bírói gyakorlattal nem rendelkező laikusokhoz képest rendelkezik.

Azt, hogy a törvényi szinten azonos jogokkal felruházott laikus és szakbírák között hierarchikus viszony jön létre, már korábban is számos vizsgálat kimutatta.¹⁸ A magyar rendszerhez legközelebb álló és legnagyobb múltú kevert bírósági rendszer a német. A német ülnökökre irányuló vizsgálatok is igazolják, hogy a szakbírák szakmai fölényéből származó dominanciája autoriter személyiség nélkül is megmutatkozik, és a laikusok befolyása a döntésre általában gyenge.¹⁹ E tényt Kulcsár Kálmán magyar ülnökökkel végzett vizsgálatai is megerősítették, aki az ülnökök passzivitását, marginalizálódását tapasztalta a korábbi, politikai célok vezérelte aktív korszakkal összehasonlítva.²⁰ A tárgyalás során az ülnökök – a szakbírákhoz hasonlóan – kérdéseket tehetnek fel a vádlottnak, tanúnak, amivel egy 1972-es német kutatás szerint az ülnökbírák élnek is, hiszen a vizsgálatot végzők úgy találták, hogy a tárgyalások több mint felénél az ülnökök is kérdeznek. Ugyanakkor a kutatások azt is igazolták, hogy az ülnökök által feltett kérdéseket a bírók igen sokszor lényegtelennek tekintik. Ez gyakran arra ösztönzi az elnöklő hivatásos bírót, hogy az ülnöki kérdésfeltevést megpróbálják minimalizálni.²¹ Machura 2001-es vizsgálatának egyik megállapítása a kevert bíróságok szervezetszociológiai problémájának érzékeltetésére az, hogy az ülnöki időtartam növekedésével csökken a szakbírák és laikusok közötti egyet nem értés esetszáma.²²

¹⁷ Joseph BERGER [et al.]: *Status Characteristics and Social Interaction: an Expectation-states Approach* (New York: Elsevier Scientific 1977); Lásd még Joseph BERGER – Susan J. ROSENHOLTZ – Morris ZELDITCH, JR.: „Status Organizing Processes” *Annual Review of Sociology* 1980/6. 479.

¹⁸ Ekkehard KLAUSA: *Ehrenamtliche Richter. Ihre Auswahl und Funktion, empirisch untersucht* (Frankfurt am Main: Athenäum 1972) 235.

¹⁹ Lásd Gerhard CASPER – Hans ZEISEL: *Der Laienrichter im Strafprozess. Vier empirische Studien Zur Rechtsvergleichung* (Karlsruhe: C. F. Müller 1979) 81; RENNIG (13. l.); KULCSÁR (15. l.).

²⁰ KULCSÁR (15. l.).

²¹ Christoph RENNIG: *Die Entscheidungsfindung durch Schöffen und Berufsrichter in rechtlicher und psychologischer Sicht* (Marburg: Elwert 1993) 724.

²² MACHURA (2. l.) 240.

A hierarchikus viszony kialakulásának megértéséhez világosan kell látnunk a döntési szituációban részt vevő szereplők esetén a szituáció két szerkezeti elemét. Van egyfelől egy politikai szándékból fakadó jogi természetű elem, mely szerint az érvényes normatív rend névlegesen azonos státuszt biztosít a szakbírónak és a laikus közreműködőnek a jogeset megítélésénél. Van ugyanakkor egy szervezetszociológiai elem, amely azt jelenti, hogy valójában (látens módon, a szereplők szándékától függetlenül is) egy aszimmetrikus viszony (a szakbíró dominanciája, a laikus közreműködő alárendelődése) jön létre a két szereplő között. Ráadásul a tárgyalás vezetésének feladata, amit az elnöki szerep magában foglal, egy jogilag konstruált alá- és fölérendeltséget eleve magában rejt. Ebben a helyzetben a laikus közreműködő előtt az az alternatíva áll, hogy vagy elfogadja az alárendelődést, vagy pedig „deviáns” módon érvényesíteni kívánja a formális jog által biztosított jogosítványait.

Ugyanakkor a szakbíró is többféleképpen járhat el. Elvileg megfelelnet a formális jogegyenlőség követelményének, és az elnöki szerepkör ellátása mellett is teret adhat a laikusoknak és véleményüket a magáéval egyenrangúnak elfogadva a közös döntés előmozdítása érdekében cselekedhet. A jogi szaktudását pedig értelmezheti úgy, hogy az nem teremt előjogot ahhoz, hogy a jogeset tényeit vagy éppen a bünteteskiszabási kérdéseket egyedül ítélje meg. Ugyanakkor a már említett szervezetszociológiai helyzet abba az irányba is elmozdíthatja a bírót, hogy – eltérő technikákat alkalmazva – érvényesíti az aszimmetrikus viszonyból táplálkozó dominanciáját. E két attitűd között azonban léteznek olyan átmenetek, melyek véleményünk szerint tipizálhatók.

3. A KUTATÁS MÓDSZERE

A magyar bíróságokon 2015–2016-ban lefolytatott empirikus kutatásunk alapját egy papíralapú kérdőív (PAPI) jelentette, amelyet – egy a fiatalabb korosztály számára tervezett online kérdőív (CAWI) egészített ki. Ezzel párhuzamosan a számítógépet napi szinten használó bírákat online kérdőívvel kerestük meg. A kutatáshoz meg kellett kérnünk a bíróságok igazgatását 2011-től ellátó új, centralizált szervezet (az OBH) engedélyét. A vázolt kutatási terv és a megküldött kérdőív alapján megkaptuk az ülnökkutatás elvégzéséhez szükséges engedélyt. Adatfelvételi elképzelésünk arra épült, hogy a bíróságokon megjelenő ülnökök a helyszínen átvehetik a kérdőíveket, amelyeket egyénileg vagy csoportosan kitöltenek, s a kitöltött kérdőíveket munkatársaink begyűjtik. Az adatfelvétel szervezése a Törvényszékeken keresztül indult el. Néhány megyében még csak az előkészületek folytak, néhány megyében ugyanakkor csaknem teljes körű lekérdezésre került sor. A kutatás e fázisában az OBH elnöke váratlanul leállította az adatfelvételt, hivatkozással arra, hogy a kérdőívekben szereplő kérdésekről az OBH vezetése nem rendelkezett ismerettel. Miután jeleztük, hogy a jelentős költséggel járó előkészületi munkák e döntés miatt kárba vesznek, az OBH engedélyt adott a kérdőív online változatban történő kitöltetésére. Ez azonban a várakozásnak megfelelően csak

ceskély eredményt hozott, így meghiúsult az az elképzelésünk, hogy teljes értékű összehasonlítást tudjunk végezni a Kulcsár-féle kutatással: ott ugyanis egy 1223 fős (ún. többlépcsős mintavételre épülő) adatbázis állt rendelkezésre, miközben mi egy mindössze 348 fős mintára támaszkodhatunk. Ugyanakkor lehetőséget kaptunk arra, hogy a laikus részvétel értékelése tárgyában online kérdőív kitöltésére kérhessük meg a szakbírákat. Mintegy száz (109) hivatásos bírótól kaptunk kitöltött kérdőívet. Számos bíró az ülnöki intézménnyel kapcsolatos részletező véleményét is megosztotta velünk, mely önmagában jelentős értéket jelent. Empirikus társadalomkutatóként természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy következtetési lehetőségeit tekintve mi az esszenciális módszertani különbség az alapsokaságot jól képviselő, illetve az abból esetleges módon kialakuló mintára támaszkodó adatelemzés között. Éppen ezért komolyan felmerült részünkről az az alternatíva is, hogy a részleges magyarázóerő miatt veszni hagyjuk a kutatás során megszerzett adatainkat, lemondunk azok elemzéséről. Végezetül mégis arra a következtetésre jutottunk, hogy módszertani korlátai ellenére is elvégezzük a laikus részvétel ezen archívumának – mint egy korszak dokumentumának – elemzését. Időközben ugyanis megindult a laikus részvétel rendszerének leépítése a magyar igazságszolgáltatásban (nézőpont kérdése, hogy ezt a folyamatot „erőteljes szűkítésnek” vagy „kivezetésnek” nevezzük). Ez pedig azt jelentette számunkra, hogy kutatásunk lehet az utolsó híradás a posztiszocialista korszak ülnökrendszeréről.

4. A MAGYAR LAIKUS BÍRÓSÁGI RENDSZER MÚLTJA ÉS JELENE, ALAPVETŐ JELLEMZŐI

Magyarországon már a 19. században kialakított esküdtszék kapcsán lezajlottak azok a viták, amelyek a legismertebb érveket és ellenérveket felsorakoztatták a laikus bírák szükségessége mellett és ellen.²³ A rövid életű magyar esküdtszék tulajdonképpen német közvetítéssel a francia esküdtszéki rendszert vette alapul, amit leginkább annak összetétele és a kiválasztási eljárás mutat.²⁴ A magyar esküdtszéki rendszert az I. világháború elsöpörte. Ezt követően a Horthy-rendszernek nem állt érdekében egy konfliktusra lehetőséget adó bíróság, amely adott esetben még a jogszabályokat sem veszi figyelembe, ha valami az igazságérzetét súlyosan sérti. 1948/1949-ben megtörtént a szocialista fordulat, amikor a kommunista párt hatalomátvétele a szovjet típusú államberendezkedés alapjait lerakta. Az *1949. évi XI. tv.*, amely büntető ügyekben a fellebbviteli lehetőségeket korlátozta, egyben a népi ülnöki rendszer bevezetéséről is rendelkezik. Ettől kezdve meghatározott ügyekben a szakbírák az úgynevezett népi ülnökökkel együtt alkottak bírói tanácsot a bírósági fórumrendszer különböző szintjein, úgy, hogy az általában egy szakbíróból és két népi ülnökből álló tanácsban a bírák teljesen azonos jogokat

²³ CSIZMADIA Andor: „Az esküdtbíróság Magyarországon a dualizmus korában” in CSIZMADIA Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok. I.* (Budapest: KJK 1966) 131–147.

²⁴ BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog* (Zalaegerszeg: Zala Megyei Bíróság – Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete 1996) 242–252.

élveztek. A népi ülnökökről rendelkező első törvény szerint a bírászkodás e formájának kialakítására azért került sor, hogy a tárgyalás során és az ítékezésben biztosított legyen a dolgozó nép meggyőződése, józan életfelfogása, természetes igazságérzete, és hogy lehetővé váljon a bíró demokratikus ellenőrzése. Nem nehéz azonban kitalálni, hogy e rendszer mindenekelőtt a régi rendszerben szocializálódott bírák sakkban tartását szolgálta. A sztálinista időszakot követően azonban az intézmény kezdte elveszíteni politikai jelentőségét, és a szakbírák dominanciája egyre érezhetőbbé vált. Ez azt jelentette, hogy a hatvanas évektől, a kommunista rezsim stabilizálódásával, a bírói kar fokozatos kicserélődésével, megszűnt a laikus bírák politikai célú felhasználásának szükségessége. Az egyre inkább technokrata szemléletű, lojális bírói kar mellett az ülnökök háttérbe szorultak.²⁵ A Kulcsár Kálmán által még a hatvanas évek végén végzett jogszociológiai vizsgálatok már a fent jelzett folyamatról tanúskodnak. A máig is egyetlen, a magyar laikus bírakra vonatkozó empirikus jogszociológiai vizsgálat átfogó képet szeretett volna kapni az ülnökök tevékenységéről. A több mint 1000 fős mintán elvégzett kutatás során a foglalkozás szerinti megoszlástól kezdve a demográfiai jellemzőkön át, a nemek arányán, a kiválasztás és behívás jelenségén, az ülnökök aktivitásán, jogtudatán, jogismeretén keresztül számos tényezőt vizsgáltak a kutatók. Az eredmények szerint az ülnökök aktivitása igen szerény, közreműködésük az ítélet meghozatalában inkább kivételes jelenség.²⁶ Bár ennek számos okát tárta fel e vizsgálat, az egyik legfontosabb a kiválasztási eljárásban volt tetten érhető. Ülnöki tevékenységre általában azok kerültek „megválasztásra”, mégpedig az idősebb nyugdíjas rétegből, akik a bírói munkát lehetőleg nem „zavarták”. A szovjet blokk más országaiban, a szovjet mintára kialakított ülnökbírászkodásra irányuló vizsgálatok eredményei nagyjából azonos képet mutattak a magyarral,²⁷ és a szakbírák jelentős dominanciáját, az ülnökök marginális szerepét igazolták. E helyzet az ülnökökre aggatott ironikus elnevezésekben is megmutatkozott és megmutatkozik ma is.²⁸

Az 1990-ben megtartott szabad választásokat követően szinte azonnal megjelenik a laikus bírászkodás reformjára vonatkozó követelés, amely mindenekelőtt az esküdtszék bevezetését tekintette fő céljának.²⁹ E követelés a diktatúra után tulajdonképpen logikusnak tűnt sokak számára, és az érvelés mindenekelőtt a politikai előnyöket hangsúlyozta. Ám az esküdtszék bevezetésére vonatkozó elképzelések a történelmi tradíciók ellenére egy idő után lekerültek a napirendről. Bár volt

²⁵ Badó Attila – Bencze Mátyás: „Reforming the Hungarian Lay Justice System” in Cserne Péter [et al.] (szerk.): *Theatrum Legale Mundi Symbola Cs. Varga Oblata* (Budapest: Szent István Társulat 2007) 1–13.

²⁶ Kulcsár (15. l.) 127.

²⁷ Lásd pl. Stanislaw Pomorski: „Lay Judges in the Polish Criminal Courts” *Reserve Journal of International Law* 1975/2. 198–209. (E kutatás szerint az ülnökök saját szerepüket ugyan jelentősen felértékelték, az ügyvédek, bírák véleménye szerint az ülnöki közreműködés csekélynek volt tekinthető.)

²⁸ A volt Szovjetunióban, illetve később Oroszországban a „bírák testőreinek”, Horvátországban „fejeseháposztáknak”, Kínában a „süket füleinek” hívták, ill. hívják őket. Lásd Kutchnak-Ivkovic 2007 (13. l.).

²⁹ Boros Gábor: „Az esküdttörvényszék újraelvezetése” *Rendészeti Szemle* 1992/2. 11–51.

még egy népszavazási kezdeményezés a 2000-es években, amit egy magánszemély indított, ám az OVB, majd az alkotmánybíróság döntése e kísérletet megakadályozta.³⁰ Maradt az ülnöki rendszer, és csupán az elnevezés módosult annyiban, hogy a népi jelző elmaradt.

A magyar igazságszolgáltatás átfogó reformjára 1997-ben került sor. A reform az ülnöki rendszerre vonatkozó változtatásokat is tartalmazott, mely szabályok többsége ma is hatályban van. A törvény szerint az ítélezésben továbbra is közreműködnek az ülnökök, akik megbízatásukat a népszuverenitás elve alapján választással nyerik el. A törvény az ülnökké választhatósághoz a 24. életév helyett a 30. életév betöltését írta elő. Ez a bírói kinevezéshez szükséges idő felemelésével párhuzamos változtatás volt. Az ülnökök választása lényegében a korábbi szabályozásnak megfelelően történt és történik ma is. Az ülnököket a bíróság illetékességi területén lakóhellyel és választójoggal rendelkező magyar állampolgárok, a bíróság illetékességi területén működő helyi önkormányzatok és a társadalmi szervezetek – kivéve a pártokat – jelölik, és attól függően, hogy melyik bírósági szintre kerül az ülnök beosztásra, a különböző önkormányzati testületek választják meg. A törvény nem változtatott azon, hogy az ülnökök megbízatása négy évre szól. A választás előkészítése, továbbá annak megállapítása, hogy a választó szerv melyik bírósághoz hány ülnököt válasszon a bíróságok igazgatását ellátó Országos Igazságszolgáltatási Tanács, ma pedig az Országos Bírósági Hivatal jogkörébe tartozik. Az ülnökök választásának időpontját a köztársasági elnök tűzi ki. Az ülnököket az ítélező tanácsokba a bíróság elnöke osztja be. A törvény a korábbi szabályozáshoz képest részletesen rendelkezik arról, hogy az ülnök megbízatása mikor és hogyan szűnik meg. Az ülnökre is vonatkozik az, hogy ilyen tisztséget a 70. életév betöltéséig láthat el. Az ítélezésben az ülnököket a hivatásos bírákkal továbbra is azonos jogok illetik meg. Az 1997-ben elfogadott törvény szerint az addig méltatlanul alacsony összegű díjazás növekedett, igazodva a bírói tisztséggel együtt járó felelősséghez.³¹ A '97-es reform óta lényegi változás az ülnökök kapcsán nem történt. A pártatlanság szempontjából egyetlen lényeges változásról beszélhetünk. Míg az *1997. évi LXVII. tv.* nem zárta ki a párttagokat az ülnökké választás lehetőségéből, addig a *2011. évi CLXII. tv.* ezt a szakbírákhoz hasonló módon kizárja. Egyebekben apróbb módosításokról beszélhetünk csupán, ami az intézmény alapvonásait nem érinti. A '97-es reform az egyik legfontosabb gyakorlati problémát, a „krónikus” ülnökhányt sikeresen megszüntette.

2016-ban a magyar laikus bírósági rendszer átalakítására tett az Igazságügyi Minisztérium javaslatot a büntetőeljárás reform keretében.³² A szándék, mely 2018-tól jelentősen csökkentené a jogi végzettséggel nem rendelkező laikusok sze-

³⁰ 30/2007. (V. 24.) AB hat.

³¹ Bjt. 122–128. §§.

³² Be tervezet ME/163/2015. Előterjesztés a Kormány részére az új büntetőeljárás törvény szabályozási elveiről. Készült: 2015. január 30. Budapest: Igazságügyi Minisztérium 2015. 32. Lásd www.kormany.hu/download/1/21/40000/20150219%20IM%20el%C5%91terjeszt%C3%A9s%20az%20%C3%BAj%20b%C3%BCntet%C5%91elj%C3%A1r%C3%A1si%20%C3%B6rv%C3%A9ny%20szab%C3%A1lyoz%C3%A1si%20elveir%C5%91.pdf.

repét az igazságszolgáltatásban, beleillik abba a folyamatba, mely a posztszocialista országokat az 1990-es évek óta jellemzi. Az egypártrendszer időszakában a szovjet mintára kialakított ülnökbíróságok korántsem erősítették a jogászokban azt a hitet, hogy a néprészvétel bármilyen értelmes célt szolgálna.

Ülnöki részvétel csak a katonai büntetőeljárásokban és a fiatalkorúakkal szembeni büntetőeljárásokban maradt. A reform gyakorlatilag azzal a következménnyel jár, hogy a törvényhozó az ítélkezésben, a továbbiakban a laikusok speciális (katonai, pedagógiai, pszichológiai) ismeretét, és nem az általános élettapasztalatát kívánja „kihasználni”. Bár a laikus-részvétel jelentős korlátozását alátámasztó érvek meglehetősen bizonytalanok tűnnek, és a történelmi gyökerekre hivatkozás a számos demokratikus államban hasonló módon működő kevert bírósági rendszer miatt erőltetettnek tűnik, kétségtelenül a magyar jogásztársadalom jelentős részének elvárásait követi. A posztszocialista országokban a laikus elem szerepének csökkentésénél nagyon hasonló érveket használnak. (Michael Bobek a 2011-es cseh laikus bíráskodást érintő reformról is szóló írásában a laikus elem csökkentésére irányuló törvényhozói indokokat is felsorakoztatja, melyek a laikusok passzivitása, szerény közreműködése mellett az ülnökrendszer működtetésével járó technikai nehézségeket is jelenti.³³)

Kutatócsoportunk még e reform szándékának ismerete előtt határozta el, hogy egy átfogó, az ülnökök és a szakbírák véleményét feltáró empirikus kutatást végez Magyarországon. Vizsgálatunkkal az ülnökrendszerről kívántunk képet kapni, miután több mint ötven éve nem került sor ilyen kutatásra. Úgy éreztük, hogy az ülnökök tevékenységének gyakran negatív megítélését sokkal inkább a mítoszok, a jogászai szakmai fölény indukálta, más országokban is hasonló formában elhangzó negatív kijelentések alakították ki, semmint azok véleménye, akik akár laikusként, akár hivatásos bíróként valóban belelátta a rendszer tényleges működésébe.

E kutatás keretében kerülhetett sor annak vizsgálatára is, hogy a szereplők (a szakbíró és a laikus közreműködő) hogyan viselkednek a döntési folyamat erőterében, különös tekintettel a szakbíró – mint „játékmester” – által kialakított stratégiákra. Reményeink szerint a magyarországi eredmények hasznos adalékul szolgálhatnak a kevert bíróságokra irányuló nemzetközi kutatásokhoz.³⁴

³³ Michael BOBEK: „Judicial Selection, Lay Participation and Judicial Culture in the Czech Republic: A Study in a Central European (Non) Transformation” *Research Paper in Law* 2014/3. 27, aei.pitt.edu/63516/.

³⁴ Lásd pl. Karl PETERS: *Fehlerquellen im Strafprozeß, Band 2* (Karlsruhe: C. F. Müller 1972); Anne M. TAUSCH – Inghard LANGER: „Soziales Verhalten von Richtern gegenüber Angeklagten. Merkmale, Auswirkungen sowie Änderungen durch ein Selbst- Training” *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie* 1971/4. 283–303; CASPER–ZEISEL (19. l.); Christoph RENNIG: *Die Entscheidungsfindung durch Schöffen und Berufsrichter in rechtlicher und psychologischer Sicht. Empirische, rechtsdogmatische und psychologisch-theoretische Untersuchungen zur Laienbeteiligung an der Strafgerichtsbarkeit* (Marburg: N. G. Elwert 1993); Christoph RENNIG – Stefan MACHURA: „Die Zusammenarbeit zwischen Schöffen und Berufsrichtern” in Hasso LIEBER – Ulla SENS (szerk.): *Ehrenamtliche Richter – Demokratie oder Dekoration am Richtertisch?* (Wiesbaden: Kommunal- und Schul-Verlag 1999) 65–70. (The Cooperation between Lay Assessors and Professional Judges); Stefan MACHURA: „Eine Kultur der Kooperation zwischen Schöffen und Berufsrichtern” *Richter ohne Robe* 2000/12. 111–116, www.ruhr-uni-bochum.

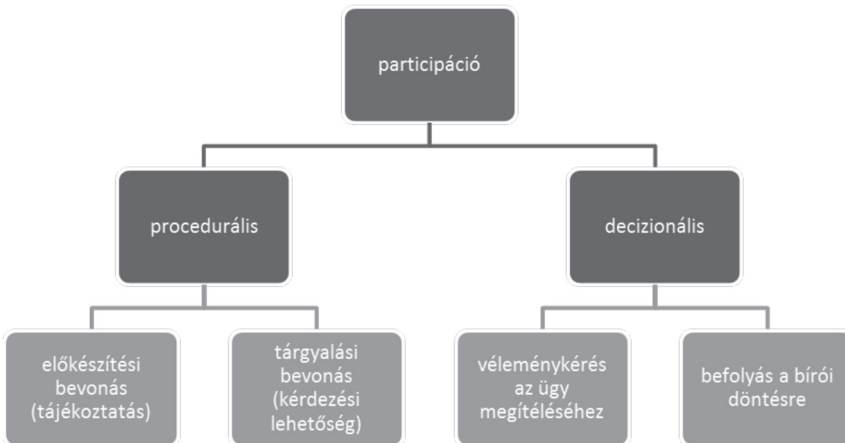
5. AZ ÜLNÖKÖK RÉSZVÉTELE A TÁRGYALÁSON ÉS A DÖNTÉSI FOLYAMATBAN. EGY EMPIRIKUS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Az ülnöki rendszer tényleges működésével kapcsolatban alapvető kérdés, hogy érvényesül-e a számukra biztosított jogegyenlőség az ügyek tárgyalása és az ügyek elbírálása kapcsán. Azzal természetesen tisztában kell lennünk, hogy itt egy formális jogegyenlőségről van szó, s a hivatásos bíróéval megegyező jogállásban foglaltak tényleges érvényesülése erősen személyfüggő (perszonalizatív), azaz az adott hivatásos bíró által személyesen kialakított gyakorlat függvénye.

Kutatásunk során az ülnöki participáció négy dimenzióját vizsgáltuk: a bíróságszövegéből nézve ezek (1) az *előkészítés*, (2) a *tárgyalási bekapcsolás/bevonás*, (3) a *véleménykérés* és (4) a *befolyás* (a vélemény figyelembevétele). Ezek közül az első két dimenzió inkább formális (procedurális), a másik kettő pedig inkább tartalmi (decizionális) jellegűnek nevezhető.³⁵

1. sz. ábra

Az ülnöki participáció modellje

[de/rsozlog/daten/pdf/machura-pdf/Machura%20-%20Kultur%20der%20Kooperation.pdf](#); MACHURA (16. lj.) 451; Marijke MALSCH: *Democracy in the Courts: Lay Participation in European Criminal Justice Systems* (Farnham: Ashgate 2009); Toby Susan GOLDBACH – Valerie HANS: „Juries, Lay Judges and Trials” *Cornell Legal Studies Research Paper* 2013. 13–87; Markus DUBBER – Heikki PHILAJAMÁKI: „Lay Participation in Modern Law: A Comparative Historical Analysis” *Comparative Legal History* 2015/2. 223–230; Sanja KUTNJAK-IVROVIC: „Ears of the Deaf: The Theory and Reality of Lay Judges in Mixed Tribunals” *Chicago-Kent Law Review* 2015/3. 1031, [scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol90/iss3/11](#).

³⁵ A participáció kérdésében általunk kidolgozott operacionális modell az ülnöki munka, ill. az ülnök-bíró viszony empiriájának előzetes ismeretéből építkező logikai konstrukció, azaz nem valamely szakirodalmi minta adaptálásáról van szó.

5.1. AZ ÜLNÖKÖK MINKÉNTI BEVONÁSA A TÁRGYALÁS ELŐKÉSZÍTÉSI SZAKASZÁBA

5.1.1. A HELYZETKÉP ÜLNÖKI SZEMSZÖGBŐL NÉZVE

Az „előkészítés”-dimenziót azzal mértük, hogy az ülnökök szerint a maguk mögött hagyott ciklusban mi volt a leginkább jellemző gyakorlat a bíró részéről: megadta a tárgyalandó ügyek anyagát és tájékoztatást is adott; anyagot adott, de tájékoztatást nem; csak tájékoztatást adott; sem anyagot, sem pedig tájékoztatást nem adott.

A válaszok alapján kedvezőnek mondható kép bontakozik ki: nagyon kevés (4%) kivételtől eltekintve a bírák valószínűleg nemcsak formális jogi előírások, de saját szakmai szempontjaik miatt is (az ülnökökkel közös munkát megkönnyítendő) megadják az előzetes tájékoztatást az adott ügyekkel kapcsolatban, „képbe helyezik” az ülnököket. Persze látjuk, hogy e téren azért eltérő gyakorlatok érvényesülnek: a leggyakoribb (az ülnökök kétharmada tapasztalta ezt) a bíró szóbeli tájékoztatása az ügyről, s csak az ülnökök egynegyede számolt be arról, hogy a tájékoztatás mellé az ügy anyagait is megkapták, abba betekintheztek. S azt is látjuk, hogy azért létezik (egy szerencsére csak szűkebb körben érvényesülő) olyan gyakorlat is, melyben az eljáró bíró nem tekinti partnernek az ülnököket, nem adja meg részükre az előzetes tájékozódás lehetőségét.

1. sz. táblázat

Ülnöki tapasztalatok a tárgyalás előkészítésébe való bevonásról

<i>Ülnöki tapasztalatok</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Érvényes százalék</i>
Megkaptuk az ügyek anyagát és tájékoztatásokat is kaptunk.	80	25,9
Csak az ügyek anyagát kaptuk meg.	8	2,6
Anyagokat ugyan nem kaptunk, de a bírói tájékoztatásokat igen.	209	67,6
Sem anyagokat, sem pedig tájékoztatásokat nem kaptunk.	12	3,9
Összesen	309	100,0
Válaszhiány	39	

5.1.2. AHOGYAN EZT A BÍRÁK LÁTJÁK

Érdekességként említjük, hogy bírakkal kapcsolatos (nem reprezentatív) online adatfelvételünk (N=109) alapján is nagyvonalában egyező kép, azaz hasonló tájékoztatási gyakorlat bontakozott ki. Önértékelésük szerint anyagot és tájékoztatást is adott: 9,6%; csak anyagot adott: 1,1%; csak tájékoztatást adott: 81,9%; anyagot sem és tájékoztatást sem adott: 7,4%.

5.1.3. ELTÉRNEK-E EGYMÁSTÓL A KÜLÖNBÖZŐ ÜLNÖKI CSOPORTOK TAPASZTALATAI?³⁶

Az ülnököknek a felkészülés során a bíró általi „képhe helyezése” nyilvánvalóan a bírói szerepfelfogás függvénye. Érdekes lehet azonban megvizsgálni, hogy bizonyos feltételek/körülmények befolyásolják-e ezen bírói praxisok előfordulási gyakoriságát, illetve annak érzékelését. Ami az *ülnöki státuszjellemzőket* illeti: a legkedvezőbb (az ülnököknek tájékoztatást és anyagot is biztosító) gyakorlatot az átlagos 26%-nál nagyobb arányban³⁷ tapasztalták a törvényszéki ülnökök (34%; 15/44 fő), a már harmadik vagy többedik ciklusukat töltők (39%; 39/100 fő), az ülnöki munkát befejezők (42%; 22/52 fő) és a Békés megyei ülnökök (43%; 32/74 fő).³⁸

A *társadalmi háttérjellemzők* nem, de néhány *attitűdbeli* különbség viszont szintén mutatott összefüggést³⁹ a kedvező bírói gyakorlat megtapasztalásával. Átlag feletti arányban számoltak be e tapasztalatukról azok, akik elégedettek voltak ülnöki munkájuk elismertségével (30%; 67/228 fő), továbbá akik nem mutatnak érdeklődést a politika iránt (37%; 28/75 fő), illetve akik nem mondják tájékozottnak magukat politikai kérdésekben (38%; 15/40 fő).

Racionálisan értelmezhetőnek tartjuk, hogy a kedvező bírói gyakorlat összefüggést mutat az ülnökstátusz jellemzőivel, sőt még a felsorolt elégedettségekkel is. Utóbbiak esetében nyilván arról van szó, hogy a kedvező praxis megtapasztalása az ülnökök számára növeli az elismertség-érzetüket és az intézményi működéssel kapcsolatos elégedettségüket.

Felmerülhet ugyanakkor, hogy a kedvező értékelést esetleg az is eredményezheti, ha az értékelő ülnök alacsony elvárásszinttel rendelkezik, s ebből adódóan adott szintű tájékoztatást másokhoz képest kedvezőbben ítél meg. Elemzéseink azt

³⁶ A kérdőív megalkotása során azt feltételeztük, hogy a válaszok megítélése szempontjából az *ülnöki státusz* és a *személyes társadalmi háttér* mellett az ülnöki *személyes attitűdök* bírnak majd relevanciával. Az *ülnöki státuszt* a folyamatossággal (a válaszoló az új ciklusban folytatja-e avagy abbahagyja az ülnöki munkát), a szervezeti formával (járásbírói, kerületi bírósági, közigazgatási és munkaügyi bírósági, törvényszéki), az ülnöki ciklusok eddigi számával, az ülnöki ügyszakkal (büntető, polgári, munkaügyi, egyéb), az eddigiek során tárgyalt ügyek hozzátételleges számával és a MŰE-tagsággal jellemeztük. A *társadalmi háttér*et a nemmel, a korcsoporttal, az iskolázottsággal, a települési szinttel, a munkaaktivitási státusszal, a foglalkozás-beosztás kategóriával, a foglalkoztatási ágazattal és szférával, valamint az etnikummal mértük. A *személyes attitűdök* a személyes étellel, ill. a társadalom intézményes szereplőivel kapcsolatos elégedettségeket, az emberekbe vetett bizalmat, különböző jogi kérdésekben tanúsított szigor- vagy enyhítéspártiságot, továbbá a politikához való viszonyt fogták át. Mivel az ülnöki státusz, a személyes társadalmi háttér és az ülnöki attitűdök szerinti csoportosítás többnyire kis elemszámú részcsoportokra bontja a mintát, ezért a százalékszámítással kapcsolatos módszertani korrektség megkívánja, hogy a *rész csoportokon belüli százalékos arányok pontos értelmezéséhez megadjuk az adott százalékos értékhez tartozó abszolút számokat is*.

³⁷ Ezek közül csak azokra az összefüggésekre mutatunk rá, amelyek matematikai-statisztikai értelemben szignifikánsnak bizonyultak ($p \leq 0,05$).

³⁸ Ez a területi különbségekre utaló érdekes és értékes adat, de fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a minta nem rendelkezik területi reprezentációval.

³⁹ Hangsúlyozzuk, hogy itt különböző erősségű korrelációkról, nem pedig ok-okozati viszonyokról van szó.

mutatják, hogy az összefüggés fordított: rendre a „felkészülésorientált” ülnökök számolnak be kedvezőbb tapasztalatokról.

Az „apolitikus” attitűddel való összefüggésre ugyanakkor nincs racionális magyarázatunk.

5.2. AZ ÜLNÖKÖKNEK A TÁRGYALÁS FOLYAMATÁBA TÖRTÉNŐ BEVONÁSA

5.2.1. A HELYZETKÉP ÜLNÖKI SZEMSZÖGBŐL NÉZVE

A „bekapcsolás/bevonás”-dimenziót azzal mértük, hogy az eljáró bírók lehetőséget szoktak-e adni arra, hogy az ülnökök kérdéseket tegyenek fel a tárgyaláson a meghallgatásra kerülő személyeknek (vádolt, tanú, szakértő stb.)? Itt is a jellemző gyakorlatra voltunk kíváncsiak, egész egyszerűen e lehetőség mikénti biztosításának gyakoriságára, elterjedtségére.

Hasonlóan az előző procedurális elemhez, itt is viszonylag kedvező képről számoltak be a megkérdezettek. A „kedvező” minősítés részünkről mindössze azt jelenti, hogy a kép alapvetően pozitív: ha az eredeti válaszlehetőségeket összevonjuk, akkor azt láthatjuk, hogy a bírák közel kétharmada megadja ezt a lehetőséget az ülnökök számára. De ugyanakkor ez egyúttal azt is jelenti, hogy a bírák másik egyharmada e tekintetben az ülnökök szemszögéből nézve kedvezőtlen⁴⁰ (vagy váltakozó, vagy pedig kizáró) gyakorlatot követ.

2. sz. táblázat

Ülnöki tapasztalatok a tárgyaláson való kérdezési lehetőségről

<i>Ülnöki tapasztalat</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Érvényes százalék</i>
negatív (többnyire nem, avagy sohasem biztosított)	56	17,9
is-is	58	18,6
pozitív (többnyire, avagy mindig (biztosított))	198	63,5
Összesen	312	100,0
Válaszhiány	36	

5.2.2. A BÍRÁK A KÉRDEZÉSI LEHETŐSÉG BIZTOSÍTÁSÁRÓL

Ezen a téren a bírák határozottan kedvezőbb képet mutatnak fel önmagukkal kapcsolatban. Önkritikusan (sohasem, vagy többnyire nem adja meg ezt a lehetőséget) csak 11,7%-uk nyilatkozott; mindössze 6,4%-uk számolt be váltakozó gyakorlatról; nagy többségük (82,0%) viszont azt állítja, hogy többnyire, vagy mindig biztosítja ezt a kérdezési lehetőséget.

⁴⁰ Szigorú értelemben természetesen csak akkor minősíthetjük egyértelműen kedvezőtlennek ezt a gyakorlatot, ha ez bizonyíthatóan ütközik az ülnökök igényével. Erre az igényre viszont a kérdőívben nem kérdeztünk rá.

5.2.3. A KÉRDEZÉSI LEHETŐSÉGEK TERÉN MELY ÜLNÖKI CSOPORTOK TAPASZTALATAI TÉRNEK EL EGYMÁSTÓL?

Itt is elsősorban az *ülnöki státusz* bizonyos elemei mutatnak kapcsolatot a kérdéses lehetőséget biztosító bírói gyakorlat észlelésével. Ez azt jelenti, hogy például valamivel az átlag (64%) feletti arányban van kedvező tapasztalata a harmadik vagy többedik ciklusukat töltőknek (71%). Ez nyilván összefügghet azzal, hogy személyükben a bírák tapasztalatokkal és bizonyított gyakorlattal rendelkező társat látnak, akit ily módon „kockázatmentesen” lehet bekapcsolni a tárgyalás menetébe. Figyelemre méltó (de nem szignifikáns!) összefüggés, hogy az ülnöki egyesület tagjai (a mintában 49 fővel szerepelnek) csak átlag alatti (51%-os) arányban találkoztak ilyen bírói gyakorlattal.

Mutatkozik némi különbség az ügyszakokat tekintve is. A különböző ügyszakok közül átlag feletti (75%-os) részvételi lehetőségről számolnak be a polgári ügyszakban (is) tevékenykedő ülnökök, de mivel ők alacsony számban (n=32) képviseltetik magukat a mintában, ez az összefüggés nem bizonyult szignifikánsnak.

Szignifikánsak viszont a viszonylag markánsan megmutató területi (megyei) különbségek, melyek arra utalnak, hogy az eltérő területi egységek menti szerveződések bizonyos értelemben eltérő bírói szocializációs mintákat alakít ki. Mintánknak nincs területi reprezentativitása, s relative jelentősnek mondható arányban csak néhány megye képviselteti magát (Békés: 75 fő; Borsod-Abaúj-Zemplén: 55 fő; Budapest és Pest: 75 fő; Csongrád: 47 fő). Több mint feltűnő azonban, hogy markáns különbségek jelennek meg a válaszokban. Egyfelől átlag feletti arányokról számolnak be a Békés megyei (83%) és a BAZ megyei (76%) ülnökök, ugyanakkor budapesti és Pest megyei társaik együttesen csak 47%-os, Csongrád megyei társaik pedig mindössze 32%-os arányban tapasztalják meg ezt a procedurális lehetőséget. Megkockáztatjuk, hogy nem véletlenszerűen alakuló eltérések összegződéséről, hanem a bírói szerepfelfogás azonos szervezeti körben érvényesülő mintáiról lehet szó.

Az ülnökök *társadalmi háttere* nem mutat érdemi összefüggést a bekapcsolási/bevonási gyakorlattal. Ahol találtunk ilyen kapcsolatot, az valójában csak egy másik hatást közvetít: az ülnökök lakóhelyének települési szintje a fentebb már említett területi különbségeket tükrözi vissza: míg a budapestieknek csak 46%-a, addig a megyeszékhelyvárosokban élőknek 70%-a említ ilyen gyakorlatot (igen érdekes, hogy a kis számú – mindössze 16 fővel jelen lévő – községi lakos ülnökök szinte egyöntetűen – tizenöten – számolnak be ilyen kedvező részvételi lehetőségről.

Van látszatkapcsolat a korcsoporttal is, illetve a munkaaktivitási státusszal (valaki aktív kereső, avagy nyugdíjas) is, de az idősebb korcsoportban, illetve a nyugdíjas ülnökök körében mutatkozó magasabb arány valójában az ülnöki státuszhoz azt a már említett vonását közvetíti, hogy a tapasztalt, többedik ciklusukat töltő ülnökök számára nagyobb valószínűséggel biztosítják a bírák a kérdéses lehetőséget.

Az ülnöki *attitűdök* közül legerősebben az ülnöki munka elismertségével való mikénti elégedettség játszik szerepet: az elégedettek 70%-os arányával szemben a

többiek 34%-os aránya áll! Az elégedetlenség tehát valószínűsíthetően éppen abból (is) fakadhat, hogy az ülnökök bizonyos köre számára ez a bekapcsolási/bevonási (kérdézési) lehetőség nem adatik meg. Tartalmilag ugyanez az összefüggés érvényesülhet a bíróságok munkájával való mikénti elégedettség esetében is: az elégedettek 68%-os arányához a többiek 40%-os aránya társul.

5.3. AZ ÜLNÖKI VÉLEMÉNYEK IRÁNTI BÍRÓI IGÉNY

5.3.1. A HELYZETKÉP ÜLNÖKI SZEMSZÖGBŐL NÉZVE

A két procedurális elem mellett megvizsgáltuk a két tartalmi elemet is. A véleménykérdési dimenzió annak a gyakorlatnak a közvetlen mérését jelentette, hogy az ülnökök szerint a bírák ki szokták-e kérni az ülnökök véleményét az ügyek megítélése terén. E gyakorlat mikénti elterjedtségét mutató táblázatok szerint ez a tartalmi mozzanat a procedurális lehetőség biztosításához képest erőteljesebben érvényesül, azaz a bírák szélesebb körére jellemző.

Az ülnökök szerint összességében minden öt bíró közül négyre jellemző, hogy az ügyek megítélését tekintve kikéri az ülnökök véleményét.

3. sz. táblázat

Ki szokta-e kérni a bíró az ülnökök véleményét az ügy megítélése terén?

<i>Ülnöki tapasztalat</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Érvényes százalék</i>
nem (inkább nem, vagy soha)	16	5,2
is-is	34	11,0
igen (többnyire igen, vagy mindig)	260	83,9
Összesen	310	100,0
Válaszhiány	38	

5.3.2. A BÍRÁK HASONLÓKÉPPEN LÁTJÁK

Ezen a téren lényegében egybecsengenek az ülnöki és a bírói vélekedések. Az ülnöki véleményeket nem („nem különösebben”) igénylők mindössze 5,4%-os arányban vannak; a váltakozó gyakorlatot folytatók 13,8%-os arányt képviselnek; nagy többségük (79,8%) viszont az ülnökök számára kedvező gyakorlatról számol be.

5.3.3. MELYEK AZ ÁTLAGNÁL ELÉGEDETLENEBB ÜLNÖKI CSOPORTOK?

Mivel ezen a téren egy igen elterjedt (84%-os gyakoriságú) gyakorlatról van szó, előre is várható volt, hogy az előzőekhez képest kevésbé fognak jelentkezni viszonylag markáns különbségek. Itt most azt a megoldást választjuk, hogy az átlagos 5%-nál nagyobb arányban tapasztalt negatív gyakorlat (tehát amikor az ülnö-

kök úgy tapasztalják, hogy a bírók többnyire nem, vagy sohasem kérik ki az ülnökök véleményét) előfordulásait keressük meg az ülnökök egy-egy csoportjában.

Az *ülnöki státusz* elemei közül ilyenek bizonyul a „búcsúzó” (az új ciklusban már ülnöki munkát nem vállalók, illetve újra nem választottak) véleménye (14%; 7/52 fő), továbbá az ülnöki egyesület tagjainak tapasztalatai (12%; 6/49 fő).

A *társadalmi háttér* elemei közül a település és az életkor mutat kapcsolatot. A kisvárosban élők⁴¹ átlag feletti (9%-os) arányban számolnak be ilyen negatív gyakorlatról. A relatíve fiatalabbak⁴² az idősebbekhez képest másfajta gyakorlatot észlelnek: az 50 év alattiak körében 28%-os (5/18 fő), a 60 év alattiak körében pedig 9%-os (8/68 fős) arányban). Ugyanakkor van összefüggés a munkaaktivitási státusszal is (az aktív keresők 16%-a tapasztal negatív gyakorlatot), de ez valószínűleg az életkori hatást közvetíti.

Az *ülnöki attitűdök* közül erőteljes szerepet játszik a helyzetmegítélésben az ülnöki munka mikénti elismertsége: az ülnöki munka elismertségével nem elégedettek (58 fő) 41%-a tapasztal kizáró gyakorlatot. Mutatkozik némi összefüggés a bíróságok munkájával való elégedettséggel is: az elégedetlenek 13%-a (7/53 fő) tapasztal kizáró gyakorlatot. Másfajta attitűdbeli hatás nem mutatható ki.

5.3.4. A BÍRÓÉTÓL ELTÉRŐ ÜLNÖKI VÉLEMÉNYEK GYAKORISÁGA

Ez a mozzanat árnyalhatja az ülnöki passzivitásra/aktivitásra vonatkozó képet. Saját bevallásuk szerint minden öt közül két ülnökkel (42%) eddig még sohasem fordult elő, hogy valamely ügy kapcsán a bírótól eltérő véleménye lett volna,⁴³ s az ötből további egy (21%) számolt be arról, hogy ez mindössze egyszer fordult elő. Marad tehát az ötből két olyan ülnök (37,2%), aki néhány, vagy viszonylag sok ilyen esetet tart számon. Az adatok alapján racionálisan lehet érvelni akár az ülnöki autonómia hiánya (a szakbírónak történő alárendelődés), akár a szakbírói érvelek meggyőző erejű megalapozottsága mellett is.

Jobban mutatja azonban az ülnöki aktivitást az, hogy eltérő véleményüknek az ülnökök hangot adtak-e. Összességében azt látjuk, hogy az eltérő véleménnyel rendelkező ülnökök fele (52%) vállalta azt, hogy minden esetben hangot is ad ennek az eltérő álláspontnak, bő harmaduk (38%) a „volt amikor igen, volt amikor nem” gyakorlatot követte, ugyanakkor egytizedük inkább a hallgatást választotta.⁴⁴

E két mutató „összeolvasása” alapján azt látjuk, hogy 312 válaszoló ülnök közül közel fele (151 fő) volt az, akinek vagy nem volt még eddig a bírótól eltérő véleménye egy adott ügyben, vagy ha volt is, annak nem adott hangot.⁴⁵

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az ülnöki „opozíció” legerőteljesebb formájára, az

⁴¹ A minta tagjai közül 113 fő él nem megyeszékhely városokban.

⁴² Az ülnökök döntő többsége (72,5%-a) 60 éves vagy idősebb; tehát a 60 év alattiak aránya 27,5%; míg az 50 év alattiak mindössze 6,4%-os arányt képviselnek.

⁴³ KULCSÁR (15. lj.) 92. adatain végzett számításaink szerint ez annak idején valamivel nagyobb (54%-os) arányban jellemezte az ülnököket.

⁴⁴ A „hangadás” tekintetében szintén az „*ancien regime*” ülnökei voltak passzívabbak (64%-uk nem vagy csak ritkán juttatta kifejezésre eltérő véleményét).

⁴⁵ Ugyanez a praxis a korábbi időszak ülnökeinek háromnegyedét jellemezte.

ún. különvélemény megfogalmazására csak egészen ritkán (297 válaszoló közül 5 fő egy esetben tette meg ezt, míg szintén öt fő élt már több esetben is ezzel a lehetőséggel⁴⁶) kerül sor.

5.4. AZ ÜLNÖKÖK BEFOLYÁSA A BÍRÓI DÖNTÉSEKRE

5.4.1. A HELYZETKÉP ÜLNÖKI SZEMSZÖGBŐL NÉZVE

A másik tartalmi elemet – a „befolyás” (a vélemény figyelembevétel) dimenziót – tekinthetjük talán az ülnökök szemszögéből nézve a legfontosabb tényezőnek. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen szerepet játszanak az ülnöki vélemények a bírói döntések (ítéletek) kialakításában. Ez egy összegző szempont, hiszen azt méri, hogy az eljárásban részt vevő ülnökök megtapasztalják-e személyes közreműködésük eredményét, értelmét, megtapasztalják-e, hogy ők maguk is hozzájárultak az ügy megítélését jelentő döntéshez (ítélethez).

Ha ezt vesszük alapul az ülnökrendszer érdemi szerepének megítéléséhez, akkor azt mondhatjuk, hogy a gyakorlatban alapvetően érvényesül a laikus elem érdemi becsatornázódása az igazságszolgáltatásba. Az ülnökök nagy többsége (84%-a) tapasztalja azt, hogy véleménye számít az ügy megítélése során. E pozitív értékelést adó csoport mögött viszont kétféle tapasztalati világ húzódik meg: 25%-uk számol be „társbírói” élményről, ugyanakkor közel 60%-uk látja úgy, hogy ez az érvényesülés azért alárendelődik a bírák szakmai dominanciájának. Összességében tehát kisebb súllyal (16%) van jelen az a tapasztalati világ, mely szerint az ülnököknek nincs érdemi hozzájárulásuk az ügyek megítéléséhez.

4. sz. táblázat

Az ülnöki vélemények feltételezett befolyása a bírói döntésekre

	<i>Esetszám</i>	<i>Érvényes százalék</i>
Egyáltalán nem számítanak.	4	1,3
Csak csekély súlyuk van, többnyire nem számítanak.	31	9,9
is-is	15	4,8
Számítanak ugyan, de a bírák szakmai tekintélye dominál.	183	58,7
Nagyon komolyan (szinte mindig) számítanak.	79	25,3
Összesen	312	100,0
Válaszhiány	36	

⁴⁶ A „különvéleményesek” kis száma miatt eleve csak „tentatív” jelleggel fogalmazhatnánk meg esetleges összefüggéseket ezen aktivitás és az ülnöki karakterisztikumok valamelyike között. Mi egyetlen ilyen találtunk: míg a mintában a férfiak aránya mindössze 29%, addig a „különvéleményesek” között ők vannak többségben (6 fő).

5.4.2. A BÍRÁK EZT NEM EGÉSZEN ÍGY LÁTJÁK

E tekintetben erősen elválík egymástól az ülnöki és a bírói „valóságglátás”. Az ülnökök a bírákhoz képest lényegesen pozitívabban ítélik meg véleményeik érvényesülését (megjelenését) a bírói döntésben. Az eltérésre szociálpszichológiai szemszögrű megközelítés adhat magyarázatot. Úgy véljük, hogy e helyütt az ülnököknek már nem csupán valamilyen külső tényezőnek (a bírónak) feljűk irányuló gyakorlatát kell megítélniük, hanem itt már egy olyan jelenségről van szó, melynek megítélése önértékelési mozzanatot is tartalmaz. Talán ezért mutatkozik az ülnöki helyzetértékelés lényegesen pozitívabbnak a bírákéhoz képest, hiszen az ülnöki vélemények figyelmen kívül hagyásának megtapasztalása bizonyos tekintetben egy ötleértékelési elemet is tartalmazhat. A bírák többsége (70,5%) látja úgy, hogy az ülnöki vélemények kevésbé (egyáltalán nem, csekély mértékben, vagy változó módon) számítanak a bírói döntések (ítéletek) kialakításában; egynegyedük (27,4%) szerint számítanak ugyan, de végső soron a bírák szakmai tekintélye dominál; s alig vannak olyanok (2,1%), akik nagyon komoly szerepet tulajdonítanak az ülnöki véleményeknek.

5.4.3. SAJÁT BEFOLYÁSUKAT ELTÉRŐ MÓDON ÉRTÉKELŐ ÜLNÖKI CSOPORTOK

Összességében azt tapasztaltuk, hogy a válaszoló ülnökök egynegyede látja úgy, hogy az ülnöki vélemények komolyan számítanak a bírói döntések (ítéletek) kialakításában. Megvizsgáljuk, hogy mely ülnöki csoportok körében alakult ki ettől lényegesen eltérő értékelés.

Az *ülnöki státusz* jellemzői közül négy tényező játszik szerepet: a szervezeti elhelyezkedés, a területi tényező, az ülnöki ciklusok száma és az ügyszak. Ez azt jelenti, hogy a kerületi bírósági ülnökök feltűnően alacsony arányban (15 főből mindössze 1 valaki) adnak ilyen kedvező értékelést; a Békés megyeiek (75 fő) kimagasló (44%-os) arányával Budapest és Pest megye (76 fő) mindössze 12%-os aránya áll szemben; a harmadik vagy többedik ciklusukat töltők (101 fő) 35%-a elégedett, továbbá a polgári ügyszakban (is) tevékenykedők (32 fő) is elégedettebbek (38%) a többi ügyszakosokhoz képest.

A *társadalmi háttér* ezt a megítélést több összefüggésben is befolyásolja, mégpedig a települést, az életkort és az iskolázottságot tekintve. A fővárosiak (60 fő) a legkevésbé elégedettek (mindössze 10%-os arányban), szemben például a kisszámú (17 fő) nem városban élő ülnökkel, utóbbiak 41%-a mutatkozott elégedettnek. A többiekhez képest feltűnően másként ítélik meg a helyzetet a fiatalabbak (a mindössze 18 fő alkotta 50 év alatti korcsoportról van szó). Közülük mindössze 1 fő (!) mutatkozott elégedettnek véleménye mikénti érvényesülését illetően. Úgy tűnik, hogy az iskolázottság emelkedése a kritikai attitűd elterjedtségével párosul: míg átlag feletti (40, illetve 32%-os) elégedettséget mutatnak a nem érettségizettek (mindössze 15 fő) és az érettségizettek (100 fő), addig a diplomások körében (192 fő) ez az arány az átlag alá (21%-ra) csökken.

Az *ülnöki attitűdöknek* az értékelésre gyakorolt hatása kétféleképpen érvényesül. Mutatkozik egy közvetlenebb, talán szakmaibbnak mondható hatás. Az ülnöki

munka megbecsültségével elégedetleneknek (59 fő) csak 14%-a látja úgy, hogy az ülnöki vélemények számitanak a bírói döntések kialakításában (szemben az elégedettek 29%-os arányával).

Mutatkozik ugyanakkor egy közvetettebb hatás is, mely az ülnökök társadalomképén átszűrődve jelentkezik. Azt láthatjuk, hogy az átlagosnál (25%) valamivel elégedettebbnek mutatkoznak azok, akik a társadalom intézményes működését is elégedettebben szemlélik. Azokról van szó, akik elégedettek a kormánnyal (32%; 30/93 fő), az ország gazdasági helyzetével (37%; 25/67 fő), a rendőrség munkájával (36%; 36/100 fő), az ügyészség munkájával (31%; 53/173 fő), az országgyűlés tevékenységével (31%; 22/70 fő), települési önkormányzatuk tevékenységével (32%; 40/127 fő), a politikai pártok tevékenységével (66,7%; 14/21 fő), az EU működésével (40%; 30/76 fő).

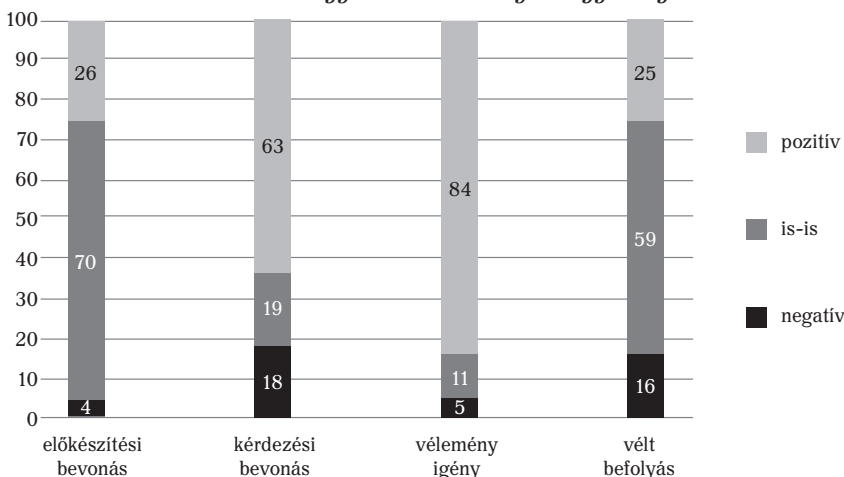
5.5. ÖSSZEGZŐ KÉP AZ ÜLNÖKÖK ÁLTAL ÉSZLELT ÉS A BÍRÁK SZERINT ÉRVÉNYESÜLŐ BÍRÓI GYAKORLATOKRÓL

5.5.1. AZ ÜLNÖKI ÉRTÉKELÉSEK A VIZSGÁLT NÉGY DIMENZIÓBAN

Az ülnökök által a négy dimenzióban észlelt mikénti bírói gyakorlatok százalékos eloszlását az alábbi diagram szemlélteti. Összességében azt mondhatjuk, hogy bár a bírói szerepfelfogás jelentős egyéni vagy éppen jelentős területi különbségeket mutathat, de nincs szó arról, hogy az ülnökök egyöntetűen csak passzív statisztái lennének a tárgyalási és a döntési folyamatnak. A bírák valószínűsíthetően ügyelnek is arra, hogy az ülnökök formális társbírói státuszát ne sértsék meg látványosan. Egy dologban azonban megmutatkozik a laikus és a szakmai elem ütközése:

1. sz. grafikon

Az ülnökök által észlelt bírói gyakorlatok arányai négy vizsgált dimenzióban

a bírói döntésben az ülnökök által érzékelhető módon leginkább a szakmai arisztokratizmust érvényesítő szakbírói dominancia érvényesül. (Lásd 1. sz. grafikon)

5.5.2. AZ ÜLNÖKI ÉRTÉKELÉSEK NYOMÁN KIRAJZOLÓDÓ BÍRÓI GYAKORLATOK ÖSSZEGZŐ TÍPUSAI

Kísérletet tettünk arra is, hogy az ülnökök által a négy vizsgált dimenzióban érzékelt bírói gyakorlatokat összegző módon ábrázoljuk. Ennek érdekében klaszteranalízis⁴⁷ segítségével vizsgáltuk meg a négy dimenzióban (előkészítési bevonás, kérdezési bevonás, véleményigény, vélemény súly) észlelt mikénti bírói gyakorlatok (pozitív = 3, vegyes = 2, negatív = 1) összekapcsolódását. Az alábbi táblázat a kapott klasztereknek egy az egyes dimenziókban mért átlagait mutatja. Ezen értékek együttes figyelembevételével a bírói gyakorlatok mögött négy jellegzetes beállítódást (a társbírói felfogását, a korrekt arisztokratát, az ambivalenst és a távolsgártót) látunk kirajzolódni.

A kép ebben az összegző formában is kedvező, hiszen az ülnökök közel fele (47%) reá nézve egyértelműen pozitív bírói gyakorlattal találkozott, ugyanakkor pedig az érdemi közreműködést nem biztosító gyakorlat fordul elő a legkisebb arányban.

5. sz. táblázat

A bírói gyakorlatok összegző típusai ülnöki szemmel

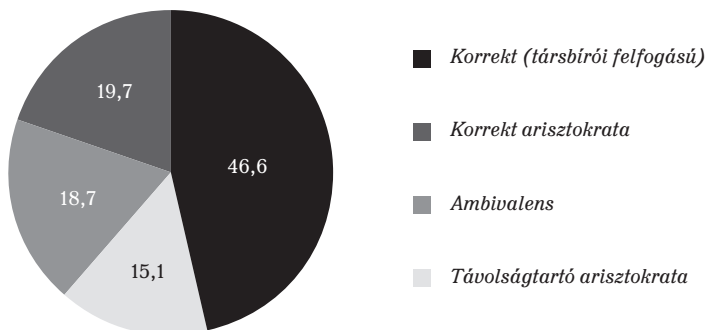
	1.	2.	3.	4.
	<i>Korrekt (társbírói felfogású)</i>	<i>Korrekt arisztokrata</i>	<i>Ambivalens</i>	<i>Távolságtartó arisztokrata</i>
	n = 142	n = 60	n = 57	n = 46
	46,6%	19,7%	18,7%	15,1%
<i>dimenzió</i>	<i>Átlagok (1–3)⁴⁸</i>			
előkészítési bevonás	2,20%	2,70%	1,98%	1,93%
kérdezési bevonás	2,99%	2,88%	1,42%	1,52%
véleményigény	2,98%	3,00%	3,00%	1,65%
befolyás	2,45%	1,65%	2,18%	1,48%

⁴⁷ Az SPSS K-means eljárását használtuk. Mind a négy változót (tájékoztató, kérdezési bevonás, véleményigény, vélemény súly) háromkategóriás (pozitív, vegyes, negatív) változatban vittük be az osztályozási eljárásba. A különböző számú klasztert eredményező változatok közül végül is egy négy klasztert tartalmazó változatot fogadtunk el: egyfelől azért, mert az alacsony mintanagysághoz képest mind a négy csoport *relative* nagy létszámú, másfelől pedig azért, mert mind a négy klaszter empirikusan is jól értelmezhető tartalommal bír. A program ezt a csoportszerkezetet 305 ülnök (a 348 fő közül nem mindenki adott választ az egyes kérdésekre) válaszai alapján, 7 iterációs lépésben alkotta meg.

⁴⁸ Az értékskála jelentései: 1 = negatív; 2 = vegyes; 3 = pozitív.

2. sz. grafikon

A bírói gyakorlatok összegző típusai ülnöki szemmel

A „korrekt” (társbírói felfogásúnak látszó) bírói gyakorlat (47%) mindig megadja az ülnököknek az ügygel kapcsolatos tájékoztatást (időnként még anyagokat is); mindig biztosítja a kérdésés lehetőségét a tárgyalás során; mindig kikéri az ülnökök véleményét az ügy megítélésével kapcsolatban; s az ülnökök szerint nagyon komolyan figyelembe veszik ezeket a véleményeket döntéseik kialakítása során.

A „korrekt arisztokrata” címkével jelölt bírákra (20%) csaknem ugyanez jellemző, azzal az igen lényeges különbséggel, hogy döntéseik során autonóm módon járnak el: meghallgatják ugyan, de valójában nem veszik figyelembe a laikus ülnöki véleményeket.

A „távolságtartó arisztokrata” gyakorlat (15%) a „társbírói” gyakorlat nyílt ellentéte: még talán leginkább a tájékoztatás terén áll leginkább közelebb az átlagos gyakorlathoz; ám nem preferálja, hogy az ülnökök kérdésési lehetőséget kapjanak a tárgyaláson; nem különösebben igényli az ülnöki véleménynyilvánítást az ügy megítélésével kapcsolatban; s ennek megfelelően az ülnöki vélemények itt játszanak a legkisebb szerepet a bírói döntés kialakításában.

Az elemzés e három típus mellett elkülönített egy negyediket is. Az „ambivalens” jelzővel illelhető típust (19%) az jellemzi, hogy eleget tesz tájékoztatási kötelezettségének; ugyanakkor nem híve annak, hogy az ülnökök kérdezhessenek a tárgyalás során; ennek ellenére mindig kikéri az ülnökök véleményét; s úgy tűnik, hogy azt valamennyire figyelembe is veszi.

5.5.3. AZ ÜLNÖKI ÉRTÉKELÉS ÉS A BÍRÓI ÖNÉRTÉKELÉS ÖSSZEVETÉSE

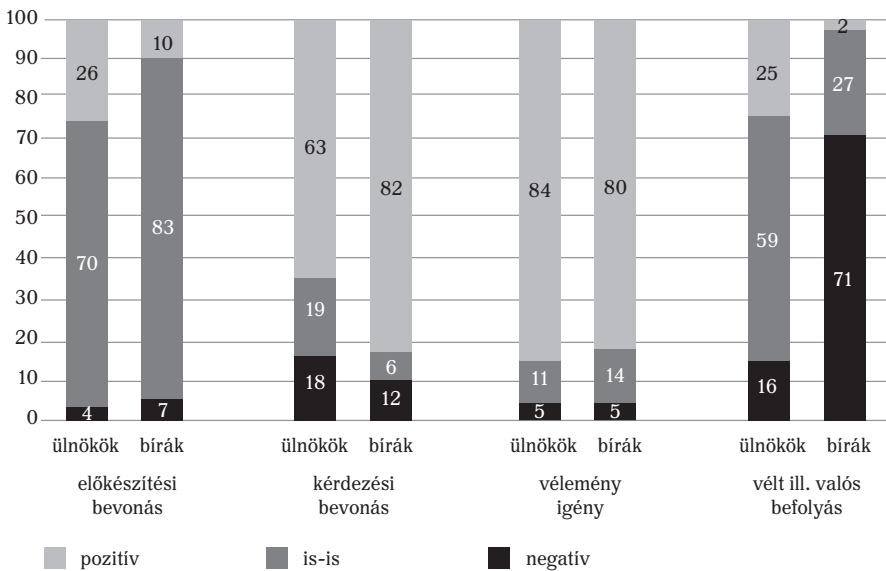
Mivel az ülnöki adatfelvétellel párhuzamosan lebonyolított bírói adatfelvétel során a bírák is nyilatkoztak arról, hogy az előkészítés, a tárgyalás során történő bevonás, a véleménykérés és a vélemények figyelembevétele terén milyen gyakorlatot követnek, így lehetőségünk nyílt az ülnökök által érzékelt (láttatott?) gyakorlatot a bírói önjellemzés nyomán kibontakozó gyakorlattal összevetni.

Mint láthattuk, ez a négykomponensű gyakorlat egyezést is, hasonlóságot is és határozott különbséget is mutat. Az *előkészítés* (tájékoztatás) terén a két oldal

nagyjából hasonlóan látja a bírói gyakorlatot; a *bevonást* (kérdézési lehetőség a tárgyaláson) tekintve a bírák az ülnökökhöz képest lényegesen pozitívabbnak (gyakoribbnak) láttatják az általuk követett praxist; a *véleménykérést* tekintve a két kép szinte teljesen megegyezik egymással. A legnagyobb eltérés azonban a leglényegesebb dimenzióban, az ülnöki véleményeknek a bírói döntések kialakítása során történő mikénti figyelembevételre terén tapasztalható: az ülnökök lényegesen pozitívabbnak mutatják *befolyásukat* a bírói döntésekre, miközben a bírák többsége azon a véleményen van (pontosabban arról a tényleges helyzetről számol be!), hogy az ülnöki vélemények nem játszanak érdemi szerepet ezen a téren.

3. sz. grafikon

A deklarált ülnöki tapasztalat és a bírói önértékelés összevetése a vizsgált négy dimenzióban

5.5.4. A BÍRÓI GYAKORLATOK ÖSSZEGZŐ TÍPUSAI A BÍRÓI ÖNJELLEMZÉSEK ALAPJÁN

Ugyanazzal a változó-szettel a bírói adatfelvétel nyomán kapott adatbázison (N=109) is elvégeztük a klaszteranalízist. Itt tehát maguk értékelik saját magukat. A program 93 válaszadó bírót 6 iterációs lépés után három, empirikusan is jól értelmezhető csoportba (típusba) rendezett.

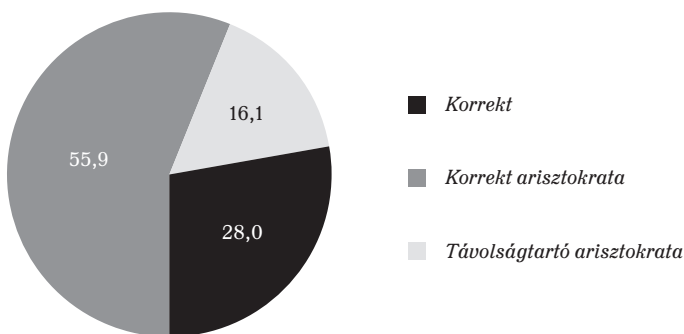
5. sz. táblázat

A bírói önértékelés nyomán kirajzolódó bírói típusok

	1.	2.	3.
	<i>Korrekt</i>	<i>Korrekt arisztokrata</i>	<i>Távolságtartó arisztokrata</i>
	n = 26	n = 52	n = 15
	28,0%	55,9%	16,1%
<i>dimenzió</i>	Átlagok (1-3) ⁴⁹		
előkészítési bevonás	2,19%	1,98%	1,93%
kérdezési bevonás	2,96%	2,94%	1,40%
véleményigény	2,96%	2,88%	1,93%
befolyás	2,08%	1,00%	1,13%

4. sz. grafikon

A bírói gyakorlatok összegző típusai bírói önjellemzés nyomán

A „korrekt” típus (28%) mindig tájékoztatja az ülnököket (ha anyagot esetleg nem is ad); mindig megadja a kérdezési lehetőséget a tárgyaláson; mindig kikéri az ülnökök véleményét; s ezeket a véleményeket valamilyen mértékben figyelembe is veszi.

A „korrekt arisztokrata” típushoz tartozó (56%) abban különbözik az előzőtől, hogy bár megad ugyan minden lehetőséget az ülnöki részvételre és megnyilvánulásra, ám döntéseit lényegében az ülnöki véleményektől függetlenül (szakmai autonómiával) hozza meg.

A „távolságtartó arisztokrata” típusba sorolható bírák (16%) csaknem mindig megadják a tájékoztatást; de nem preferálják az ülnökök bekapcsolódását a tárgyalásba; a véleménykérés tekintetében erősen változó gyakorlatot követnek; s döntéseikben ők is függetlenítik magukat az ülnöki véleményektől (befolyástól).

Itt értelemszerűen nem találkozunk az ülnöki szemszögből megalkotott tipológiában szereplő „ambivalens” típusal, hiszen kevésbé is volt várható, hogy a bírák egy része önmagát következetlen gyakorlatúként jellemezze.

⁴⁹ Az értékskála jelentései: 1 = negatív; 2 = vegyes; 3 = pozitív.

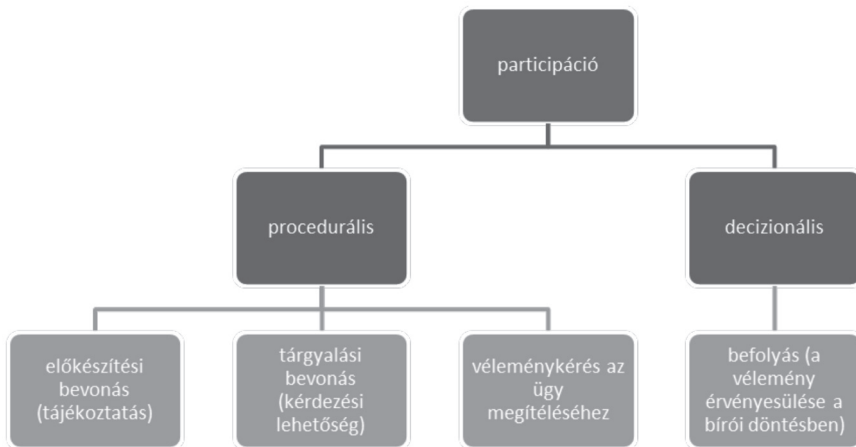
A legfontosabb különbség az ülnöki értékelések és a bírói önértékelések között az, hogy az ülnökök valóságlátása kedvezőbb: míg az ülnökök a bírának csaknem felét (47%) az ún. korrekt (társbírói felfogású) típusba sorolják, maguk a bírák azonban csak lényegesen kisebb arányban (28%) definiálják ilyenként magukat.

6. A PARTICIPÁCIÓS MODELL KORREKCIÓJA

A bírói megnyilatkozások fényében módosítanunk kell kiinduló modellünket: a két procedurális (előkészítési, illetve bevonási) dimenzió mellett két decizionális dimenziót (véleményigény, illetve befolyás) tételeztünk. Úgy tűnik, hogy a tényleges bírói gyakorlat egy ponton felülírja ezt a struktúrát: az ülnöki vélemények iránt mutatott bírói igény valójában nem decizionális, hanem procedurális elem.

2. sz. ábra

Az ülnöki participáció módosított modellje

A bírák nagy többsége az ülnöki vélemények kikérésével formálisan eleget tesz ugyan az elvárásoknak, valójában azonban ezeket a véleményeket nem, vagy csak ritkán veszi figyelembe az ügygel kapcsolatos döntésének meghozatala során.

7. KONKLÚZIÓ

Vizsgálatunk során arra, a kevert bíróságokra irányuló kutatásokban helyet kapó kérdésre kerestük a választ, hogy milyen súlyú és jellegű ülnöki részvétel mutatható ki a bírósági eljárásokban, mindenekelőtt az ülnöki és hivatásos bírói értékelések alapján. Feltételezésünk az volt, hogy a státuszkarakterisztika-elmélet talaján,

e sajátos problémamegoldó csoportot az egyenlő jogokat biztosító törvényi rendelkezések ellenére olyan belső hierarchikus viszony jellemzi, mely a jelentős ülnöki részvételt akadályozza, amit a kevert bírósági rendszerekre irányuló hasonló empirikus vizsgálatok is alátámasztanak. Ugyanakkor azt is feltételeztük, hogy a Kulcsár-vizsgálathoz képest egy demokratikus társadalom ülnökrendszere még akkor is nagyobb közreműködést eredményez, ha semmilyen lényeges jogszabályi változás azóta nem történt.

Ha mai szemmel nézünk vissza az elmúlt (államszocialista) korszak bíraskodási gyakorlatára, akkor azt látjuk, hogy a szervezetszociológiai mozzanat a kommunista hatalom konszolidálódásával párhuzamosan fokozatosan felülírta a politikai szándékot. Mondhatnánk azt is, hogy a látens funkció legyőzte a manifeszt funkciót. Ez különösen érdekes annak fényében, hogy a politikai rendszer saját legitimitációját formálisan éppen azzal próbálta bizonyítani, hogy magát a „népuralom” érvényre juttatójaként jelenítette meg. Az uralkodó ideológia egyik alaptétele volt, hogy a politika a kétkezi munkát végzők által szimbolizált „nép” érdekében tevékenykedik, s ez a „nép” küldi képviselőit a törvényhozásba csakúgy, mint az igazságszolgáltatásba. A laikus közreműködők megnevezése („népi ülnök”) is erre az ideológiai elemre utal.

Hipotézisünk az volt, hogy a megszűnő ideológiai-politikai nyomás helyébe lépő társadalmi (különösen az értékrendbeli) változások egy poszt-szocialista társadalomban kedvező feltételeket teremtettek az aszimmetria oldásához még akkor is, ha magának a bírói döntésnek a természetrajza – s ez a leglényegesebb strukturális tényező – változatlan maradt. Hiszen továbbra sem „kádi-bíraskodásról”,⁵⁰ hanem formalizált (racionális) jogról van szó: a bírói döntés szakdöntés, mégpedig jogalkalmazó, illetve jogi természetű normatív rendhez igazodó döntés,⁵¹ melynek következményeit tekintve a bíró tartozik felelősséggel. Ez természetesen nem zárna ki a laikus közreműködő participációs igényeinek erőteljesebb kifejezését,⁵² ezt illetően azonban nehezen tudunk eltekinteni a civil társadalom állapotának (gyengeségének) ezt befolyásoló hatásától.

Mindezek ellenére vizsgálatunk az ülnöki aktivitásnak az előző korszakéhoz viszonyított magasabb szintjét konstatálhatta bizonyos területeken (az aktivi-

⁵⁰ Max Weber jogszociológiai munkássága jelenítette meg az igazságszolgáltatásnak ezt az ideáltípusát mint a racionális-formális és kiszámítható jogszolgáltatás ellenpólusát. Mannheim Károly „konkrétan mérlegelő, minőségileg a helyzet és jogérzék alapján ítélő” bíraskodásként jellemzi. MANNHEIM Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok* (Budapest: Osiris 2000) 337; Lásd még David M. TRUBEK: „Max Weber on Law and Rise of Capitalism” *Wisconsin Law Review* 1972/3. 720–753; Martin SHAPIRO: „Islam and Appeal” *California Law Review* 1980/1. 350–381. Jerome Frank az esküdtsek intézményét az amerikai igazságszolgáltatási rendszer „kádi” elemeként értékelte, de látott ilyen elemet magában a bírói tevékenységben is. Mások (pl. Roscoe Pound is) a kádi-bíraskodás megtestesülésének tartották a közigazgatási bíróságokat (*administrative tribunal*). Lásd Julius PAUL: „The Legal Realism of Jerome N. Frank: a Study of Fact-Scepticism and the Judicial Process” (The Hague: Nijhoff 1959) 104–105; Sherman A. JACKSON: „Islamic Law and the State: the Constitutional Jurisprudence of Shihāb al-Dīn al-Qarāfī” (Leiden – New York: E. J. Brill 1996) 147.

⁵¹ Ezt illetően mindmáig akceptálhatónak tartjuk KULCSÁR (15. lj.) 80–84. idevonatkozó fejtegetéseit.

⁵² KULCSÁR (15. lj.) 84–88. ezt részben szervezeti tényezőkkel, részben pedig az ülnöki „szerepfelfogás” fogalmával hozta összefüggésbe.

tás növekedését csak a bírótól eltérő vélemények kialakítása és képviselése terén tudjuk bizonyítani, ám más területeken – az adatszerű összehasonlíthatóság hiánya miatt – ebből kiindulva csak feltételezzük). A mai ülnökök eltérő véleményüknek szignifikánsan magasabb százalékban mernek hangot adni. Mindez persze nem változtat lényegesen azon a tényen, hogy az erőteret továbbra is a szakbíró dominálja, aki szerepfelfogásától függő mértékben biztosítja ugyan a laikus közreműködő procedurális jogosítványait, az érdemi kérdésben (a döntésben) azonban főszabályként autonómiája és függetlensége maximalizálására törekszik. A két empirikus felmérés eredményei alapján a bírói attitűdök tipizálására is kísérletet tettünk. Az általunk használt típusok (korrekt, korrekt arisztokrata, távolságtartó arisztokrata, ambivalens) véleményünk szerint megfelelően csoportosítják az ülnökökhöz különböző módon viszonyuló szakbírákat.

Ami biztosan kijelenthető, hogy a gyakorló jogászok között elterjedt és gyakran az ülnökökre dehonesztáló elnevezésekben is megmutatkozó vélekedéshez képest az ülnökrendszer pozitív képet mutat. Míg a reprezentativitásra figyelmet nem fordító kiválasztási eljárás erős kritikára adhat okot,⁵³ addig a participáció (a procedurális és decizionális szakaszban is) a tanulmányunkban vázolt, a kevert bíróságokra szükségszerűen jellemző szervezetszociológiai körülmények között kifejezetten jónak mondható.

A kitöltött bírói és ülnöki kérdőívek eredményei igazolják, hogy az ülnökök nem passzív statisztái a tárgyalási és a döntési folyamatnak, és a róluk kialakult véleményhez képest sokkal aktívabb, és gyakran a bírák által is elismert tevékenységgel járulnak hozzá az igazságszolgáltatás munkájához.

⁵³ Badó Attila – Feleky Gábor – Lőrinczi János: „Reprezentativitás a magyar ülnökrendszerben. Egy empirikus vizsgálat alapkérdése I.” *MTA Law Working Papers* 2016/16. 1–18.